

Özgürlüğün Çekiciliği: Türkiye'ye Yönelen Uluslararası Turizm Talebine Hak ve Özgürlüklerin Etkisi

Yahya Can Dura* & Esin Kılıç**

Öz

Yüksek bir iktisadi potansiyele sahip olan turizm sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik sorunlarla mücadelede önemli politika araçlarındandır. Fakat bu sektör aynı zamanda oldukça kırılgan, iç ve dış etkilere açık ve çok aktörlü bir faaliyet alanı olup, turizm talebi oldukça esnekler. Bu yönüyle bir ülkedeki özgürlüklerin kapsamı ve niteliği, özellikle turistlerin algılarını ve tercihlerini etkileme potansiyeline sahip olmakta ve o ülkeye yönelen uluslararası turizm talebi üzerinde uzun dönemde bir etki yaratabilmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki hak ve özgürlüklerin uluslararası turizm geliri ve turist sayısı üzerine etkileri ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlar sivil ve politik hakların, basın özgürlüğünün ve bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olan hukukun üstünlüğünün turizm gelirleri ve turist sayısının uzun dönemde belirleyicileri olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Talebi, Basın Özgürlüğü, Ekonomik Özgürlükler, Sivil ve Ekonomik Haklar, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı.

Attractiveness of Freedom: The Impact of Rights and Freedoms on International Tourism Demand to Turkey

Abstract

As a sector with a high economic potential, tourism is one of the most important political tools to combat economic problems, especially for developing countries and tourism demand is highly flexible. However this sector is also very fragile, open to internal and external influences and a multi-actor field of activity. In this respect, the scope and quality of freedoms in a country have the potential to affect perceptions and preferences of tourists. Thus, they can have a long-term impact on international tourism demand to that country. In this study, the effects of rights and freedoms in Turkey on international tourism revenues and the number of international tourists are examined by using ARDL bounds testing approach. The results obtained indicate that civil and political rights, freedom of the press and the rule of law, which guarantees these rights and freedoms, are long-term determinants of international tourism revenues and the number of international tourists.

Keywords: Tourism Demand, Press Freedom, Economic Freedom, Civil and Economic Rights, ARDL Bounds Testing Approach.

*Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Gelişim Üni., İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölüm Başkanı, CGAP-Uluslararası Kamu Denetçisi
ycdura@gelisim.edu.tr | ORCID: 0000-0002-5662-7748 | DOI: 10.36484/liberal.817397

**Dr. Öğr. Üyesi | Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
esinkilic5@gmail.com | 0000-0003-1681-5186 | DOI: 10.36484/liberal.817397

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 102, Bahar 2021, ss. 171-195.

Gönderim Tarihi: 28 Ekim 2020 | Kabul Tarihi: 3 Mayıs 2021

Giriş

Turistlerin, turizm firmaları ile ev sahibi hükümet ve toplulukların, yine turistlerin ve diğer ziyaretçilerin ağırlanma süreçlerindeki etkileşimlerinden kaynaklanan olgu ve ilişkilerin bir bütünü olan turizm (McIntosh, Goeldner ve Ritchie, 1995), dinamik ve hızlı büyüme potansiyeline sahip, küresel barışa ve entegrasyona hizmet etme kapasitesi yüksek bir sektör olarak, dünya ekonomisi içerisinde artan bir şekilde önem taşımaktadır. UNWTO'nun 2020 raporuna göre 2018 yılında uluslararası turist sayısı 1.4 milyarı aşmış, turizm kaynaklı gelirler ise 1.7 trilyon doların üzerine çıkmıştır. Toplam dünya ihracatında turizm sektörünün payı da %7 düzeyinde gerçekleşmiştir.

İstihdamı ve küçük-orta büyüklükteki işletmeleri destekleyici etkileri itibarıyla turizm sektörü gelişmekte olan ülkelerin kalkınma için ihtiyaç duydukları döviz ihtiyacını karşılayabilir. Turizm, potansiyeli yüksek bir sektör olmakla birlikte, aynı zamanda oldukça kırılgan, iç ve dış etkilere açık ve çok aktörlü bir faaliyet alanıdır. Bunun kanıtsal olarak en dramatik örneğini, içinde bulunduğumuz COVID 19 küresel salgınının sektörde yaratacağı tahribata ilişkin projeksiyonlarda görmek mümkündür: 2020 yılında turist sayılarından beklenen %4'lük artış yerini %30'luk azalışa bırakmakta, turizm gelirlerinde ise neredeyse 450 milyar dolar düşüş beklenmektedir (The World Tourism Organization [UNWTO], 2020).

Turizm sektörü birçok sosyal etkiye sahip olup, insanlar, kültürler ve toplumlar arasında yoğun bir etkileşime dayanmaktadır. Bireye ve topluma ilişkin özgürlüklerin kapsamı ve niteliğinin bu etkileşime olumlu ya da olumsuz etki edecek şekilde değişmesinin, bir ülke, bölge veya destinasyon için turizm talebi bağlamında önem arz edebileceği düşüncesinden hareketle bu çalışmada literatürde yeterli düzeyde araştırmaya konu edilmemiş olan özgürlük-dış turizm talebi ilişkisi Türkiye örneği incelenmektedir. Çalışmada ilk olarak ekonomik, siyasi ve bireysel özgürlükler ile politik istikrar ortamının uluslararası turizm talebi göstergelerine etkisi kuramsal düzeyde tartışılacak olup ardından bu ilişki ampirik olarak Türkiye özelinde 1995-2018 dönemi verileri kullanılarak test edilecektir. Analiz sürecinde kullanılan ARDL sınır testi yaklaşımı ile kısa ve uzun dönemde uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı ile hak ve özgürlükler arasındaki olası ilişkinin anlamlılığı, yönü ve gücü ortaya konularak elde edilen bulgular tartışılacaktır.

Özgürlüklerin Çerçevesi ve Ekonomiye Etkileri Üzerine Tartışmalar

Özgürlük olgusu, herhangi bir sınırlama, engel ve zorlamaya bağlı olmaksızın düşünebilme ve/veya davranabilme, insanın kendi iradesi ve düşüncesi temelinde karar alabilme durumunu ifade etmektedir. Bu yönüyle özgürlüklerin toplumların bir parçası olan bireyler açısından politik/siyasal ve sivil haklar ile demokratik ve ekonomik hayatla ilişkili boyutları bulunmaktadır.

Politik özgürlükler; vatandaşların, sınırları hukuken daha önce belirlenmiş, adil şartlarda siyasi sürece dâhil olabildiği bir ortamın ifadesidir. Bunun öne çıkan önemli unsurları ise siyasi rekabet, özgür ve adil seçim sistemi, sivil özgürlükler, adil yargılanma hakkı, toplanma ve ifade ile din özgürlüğü şeklinde özetlenebilir (Noyan Yalman vd., 2011). Demokratik özgürlükler ise insan hakları temelinde ve politik hakların tanımlandığı bir yapıyı işaret etmekte olup, eşit ve adil katılım, siyasi tercihlerin temsili ve sivil özgürlüklerin sağlanmasıdır. Bu yönüyle politik özgürlüklerle doğrudan ilişkilidir. Korkmaz'a (2017) göre demokrasi temeline dayanmayan büyüme hem sürdürülemez, hem de toplumsal refahı sağlayamaz. Demokratik özgürlüklerin sağlanmadığı toplumlarda kaynakların belirli sınıflar ve/veya bir azınlıkta toplanacağı ve gelir dağılımının çarpıklaşacağı ifade edilmektedir. Kaynakların tahsisindeki bu çarpık yapı ise aynı anda ticari faaliyetlerin de etkiye ve müdahalelere açık hale gelmesine neden olur. Bu sebeple literatürde sıklıkla hem politik özgürlüklerin hem de demokratik özgürlüklerin, iktisadi karar süreçlerinde ve ekonomik parametreler üzerinde de etkisi olduğu ifade edilmektedir.

Ludwig von Mises'e göre ise özgürlüğün kaynağı piyasa ekonomisidir. Siyasal özgürlük, ekonomik özgürlüklere bağlıdır ve asıl olan ekonomik özgürlüklerdir. Siyasal özgürlükler piyasa ekonomisinin işlediği, mülkiyet özgürlüklerinin sağlandığı ortamlarda mümkündür (Noyan Yalman vd., 2011). Ekonomik özgürlükler ise teşebbüs özgürlüğü, mübadele serbestisi, mülkiyet hakları, sözleşme özgürlüğü ve bireysel tercihler ile tüm bunların sağlanmış olduğu bir piyasa ekonomisi gibi ana unsurları itibarıyla tanımlanabilir. Esasen bu tanım da içerisinde farklı kurumsal yapıları içeren bir özellik taşır. Bireylerin özgür bir şekilde iktisadi faaliyet icra etmeleri ve bu faaliyetlerin sonucunda elde ettikleri değerleri/gelirleri herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın özgürce kullanabilmeleri, ekonomik özgürlük olarak ifade edilir (Dura, 2018). Berggren'e (2003) göre ekonomik özgürlükler girişimci ve piyasa temelinde tanımlanmaktadır. İktisadi özgürlükler, üretkenliği arttırmakta ve kaynak dağılımında etkinliği sağlayarak büyümeyi olumlu yönde tetiklemektedir.

Genel olarak bakıldığında demokratik, siyasal ve ekonomik özgürlükler, bireylerin günlük yaşamları, iktisadi faaliyetleri ve tüm davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Genel yaklaşım, bu etkinin düzeyinin ülkedeki ekonomik performansla ve farklı sektörlerin başarıları ile ilişkili olduğu ve ekonomik performans arttığında bu etkilerin büyüme üzerindeki gücünün de artacağı yönündedir (Şahin, 2016). Nelson ve Singh (1998) yapmış oldukları bir çalışmada bu ilişkinin varlığını ve yönünü ortaya koymuş olup, vatandaşlarına daha yüksek düzeyde siyasal ve sivil özgürlükler sağlayan gelişmekte olan ülkelerin, otokratik hükümetlerden daha yüksek bir büyüme oranı elde ettiklerini gösteren güçlü istatistiksel kanıtlar bulmuşlardır. Talbott ve Roll (2001) da siyasal haklar, sivil özgürlükler ve basın özgürlüğünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Benzer bir sonucu Malikane ve Chitambara (2017) de görmemiz mümkündür. Çalışma, demokrasinin ekonomik büyümenin önemli bir itici kuvveti olduğunu belirterek, güçlü demokratik kurumlara sahip ülkelerde özellikle yabancı sermayenin yayılma etkisinden daha fazla yararlanmak suretiyle ekonomik büyümenin artacağını savunmaktadır. Son olarak Dawson (2003) ile BenYishay ve Betancourt (2010) da özgürlüklerin uzun vadeli ekonomik refah üzerinde pozitif bir etkisi olacağını ifade etmiştir.

Basın özgürlüğü, ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu değerlendirilen diğer bir özgürlük alanıdır. Basın özgürlüğünün dolaylı da olsa ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ifade edilebilir. Basın özgürlüğünün de tıpkı demokratik diğer özgürlük alanlarında olduğu gibi yolsuzlukları engelleyici yönü itibarıyla büyüme üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Özgür-açık basın bir yandan hükümetle vatandaşlar arasındaki iletişim boşluğunu azaltırken diğer yandan da yolsuzlukların azalmasına yardımcı olur (Alam ve Ali Shah, 2013). Kitle iletişim araçları, vatandaşların kamu görevlilerini izlemelerini ve oylama kararlarında buradan elde ettikleri bilgileri kullanabilmelerini sağlamada önemli bir rol oynayabilir. Böylece hükümetler, vatandaşlarının ihtiyaçlarına hızlı ve doğru cevaplar sunan ve daha hesap verebilir bir hale dönüşmektedir. Aynı zamanda özgür basın ve yaygın kitle iletişim araçları vasıtasıyla siyasilerin-karar alıcıların duyarlılıkları yükseltilebilmektedir. Farklı toplum kesimleri, farklı faaliyet alanları ve sektörlerdeki gelişmeler ve sorunlar konusunda siyasilerin dikkatleri çekilebilmekte ve bu alanlarda bir duyarlılık sağlanabilmektedir (Besley vd., 2002).

Basının özgür olması, kamuoyunu şekillendirici gücü ile politik karar alma süreçlerini de etkilemektedir. Bu yönüyle ekonomik büyüme ve refah artışını etkilediği ifade edilebilir. Doğru ve hızlı bilgi akışı, piyasaların başarısı için önem arz eder. Basının bilgi akışını hızlandırması ve hükümetle

kamuoyu arasındaki bilgi açığını azaltması, iktisadi politikaların daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanmasını sağlamaya yardımcı olur. Özellikle yabancı şirketler ve yatırımcılar için değerli ve güvenilir bilgi sağlar, yabancı yatırımları teşvik eder. Aynı zamanda özgür medya, otokratik yönetimlerin değişmesine yardımcı olarak, demokratik özgürlük ortamının tesisini sağlayabilir ve ekonomik büyümeyi destekleyici özgürlüklerin yaygınlaşmasına vesile olur. Aksine, medya üzerindeki baskılar daha az siyasi katılıma neden olarak, siyasi huzursuzluklara yol açabilmekte, bu durum ise ekonomideki yatırım ortamını bozarak, büyümeyi ve turizm gibi çeşitli faaliyet alanlarını olumsuz etkileyebilecektir (Alam ve Ali Shah, 2013). Strömberg'e (2004) göre özgür basın, hesap verebilirlik ortamı yaratarak, vatandaşlar için yaşam kalitesini artırır. Basın özgürlüğünün bir başka önemli yönü de bilgi asimetrisini azaltmak ve vatandaşlar ile hükümet arasındaki boşluğu kapatmaktır (Besley vd., 2002). Bu ise hükümetlerin uyguladıkları politikalar hakkında geri bildirim almalarına ve halkın yararına politikaları şekillendirmelerine yardımcı olur. Egorov, Guriev ve Sonin'e (2009) göre medya özgürlüğü, politik tercihlerin adil ve bağımsız bir şekilde analizine ortam sağladığı için de önemlidir.

Turizm-Özgürlükler İlişkisine Yönelik Literatür İncelemesi

Önceki başlık altında belirtildiği şekilde ekonomik, siyasal ve bireysel özgürlüklerin gelişmesiyle farklı sektörlerde pozitif yönlü bir ilerleme yaşanmakta ve dolayısıyla ekonomik büyüme de yukarı yönlü tetiklenmektedir. Turizm sektörü de genel ekonomi içerisinde bu büyümeden olumlu şekilde etkilenmekte, dahası özgürlüklerin genişlemesi etki kanallarının niteliği itibarıyla doğrudan turist sayılarında ve turizm gelirlerinde olumlu tesir yaratabilmektedir.

Turizm sektörü doğası gereği çok aktörlü ve paydaşlı bir ekonomik faaliyet alanıdır. Turizm talep fonksiyonunda bağımsız değişken sayısı fazladır ve katsayılar yüksektir. Uluslararası ilişkilerden, politikadan, ekonomiden, coğrafyadan, sağlık koşullarından ve iklimden etkilenen kırılabilir bir sektördür. Ayrıca farklı sektörlerle ilişkili olup, bunlardaki gelişmelerin etkisine de açık bir yapıdadır. Uluslararası turizm talebini etkileyen birçok faktör arasından özgürlükler ve politik istikrar göstergeleri, turizm gelirleri üzerinde hızlı ve ani etki yaratabilmesi gibi nedenlerle bir adım öne çıkmaktadır. Ülkedeki istikrar ortamı ve asgari güvenlik koşullarının sağlanmış olup olmadığı, ekonomik, siyasal ve bireysel özgürlüklerin korunup korunmadığı, medya ilişkileri ve basın özgürlüğü gibi konular turizm sektörü üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Politik ve bireysel özgürlüklerin turizm sektörüne olası etkilerine ilişkin değerlendirmelerde dikkate alınması gereken hususlardan biri, siyasi ve bireysel özgürlükler noktasında turistlerin yaklaşımları ile davranışlarının belirleyicileri ve bu noktadaki saiklerin ne olacağıdır. Öncelikle turistlerin önünde 'ahlaki seçim' içinde olup olmama paradoksu vardır. Turistler siyasi ve bireysel özgürlükler bağlamında şaibeli, insan hakları ihlalleri konusunda küresel çapta izlenen bir ülkeyi ziyaret etmeyi tercih etmeyebilirler veya tam aksine egzotik özellikleri ve kültürel dokusu, tarihi özellikleri gibi unsurların etkisiyle bu tür ülkeleri ziyaret etmeye değer bulabilirler. Bununla birlikte, turistlerin risk algılarının düzeyi de önemli bir belirleyicidir. Turistlerin birçoğunun özgürlük karnesi zayıf olan ülkelere yönelik bir çekince gösterdiği söylenebilir. Keyfi davranışların yoğun olduğu, yolsuzluğun ve kurumlarda yozlaşmanın görüldüğü, kolluk sisteminin yetersiz olduğu ve hukuk kurallarının zafiyet gösterdiği ülkeler turistler açısından cazip ülkeler kategorisi içerisinde değerlendirilmemektedir. Özellikle kolluk kuvvetlerinin davranış şekilleri, adli olaylardaki tutumları turistler açısından tercihler noktasında önem atfedilen unsurlar arasındadır (Saha, Su ve Campbell, 2017). Refah düzeyinin yüksek olduğu, politik çalkantıların az olduğu, iç karışıklık sorunları bulunmayan ülkelerde turistler güven duygusu ve işlerin yolunda olduğuna ilişkin bir algı içerisinde olurlar. Bu algı ise turistlerin destinasyon tercihlerinde belirleyici olabilmektedir. Su ve Lin (2014) politik olarak daha özgür ortamların turistleri, kendilerini daha güvenli hissettikleri için, cezbedtiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca daha az bürokrasinin de birçok uluslararası turist için seyahat etme isteğini arttırdığı ifade edilmektedir (Muslija vd., 2019). Gholipour vd. (2014), bir ülkede bireysel özgürlüklerin seviyesi düşükse, o insanlar için bu özgürlüklerin daha değerli olacağını ve bunun da kişisel özgürlükler için daha yüksek bir taleple sonuçlanacağını iddia etmektedir. Bu sebeple, bireysel özgürlüklerin bastırılması durumunda, insanlar seyahat ederek diğer ülkelerde kendi kişisel özgürlüklerini arayabilmektedir. Yine buradan hareketle, daha yüksek bireysel özgürlük seviyesine sahip ülkelerin de daha fazla uluslararası turist çekecekleri ifade edilmektedir. Dahası, bireysel özgürlüğü yüksek ülkelerde yaşamaya alışkın olanlar, özgürlüklerin düzeyi itibarıyla yine benzer ülkelerde tatil yapmayı tercih edebilmektedir (Saha vd., 2017).

İkinci husus siyasi ve bireysel özgürlüklerin, turist tercihlerini belirleyici güçlerinin farklılığıdır. Şöyle ki; seçme ve seçilme, siyasi parti kurma, serbest seçimler gibi bir takım temel siyasi haklar, özgürlükler konusunda problemlili olan ülkelerde de görülebilmektedir. Yani şeklen de olsa bazı ülkelerde siyasi haklar söz konusu olabilmektedir. Ancak kâğıt üzerindeki bu hakların niteliği konusunda mücadele verecek bir sivil toplum o ülkelerde bulunmayabilir, bu

hakların iyileştirilmesi noktasında toplumda bireysel haklar yeterince tanınmamış ve basın özgürlüğü ileri bir düzeye taşınmamış olabilir.

Ekonomik özgürlüklerin turizm sektörü ile ilişkisi bağlamında odaklanılan etki kanalları arasında yüksek düzeyde ekonomik özgürlük seviyesine ulaşmış ülkelerin uygun bir iş ortamı ve serbest girişimcilik uygulamaları ile turizm sektörüne artan oranda yatırım çekebilmesi bulunmaktadır. Bu yönüyle özgürlüklerin, turizm sektörü gelirlerini arttırıcı bir etki yarattığı ifade edilmektedir (Muslija vd., 2019). Ozcan vd. (2017) ile Acemoglu, Johnson ve Robinson (2001) yaptıkları çalışmalarda turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin ekonomik özgürlüklerin düzeyi ve niteliğiyle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Saha vd. (2017) ise ekonomik özgürlüklerin turizm sektörü üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirlemiş ve ekonomik özgürlük düzeyi daha üst seviyede olan ülkelerin daha yüksek bir turizm gelirin ve gelen turist sayısına sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Devlet tarafından güvence altına alınan ekonomik özgürlük ortamı tüm ekonomik sektörlerin verimliliğini arttırma yönlü çalışarak, turizm sektörüne de olumlu etkilerde bulunur. Temel özgürlüklerin olmaması, bazı ülkelerin turizm alanındaki çekiciliğini olumsuz etkileyerek, turizm gelirini aşındırabilmektedir. Zira ekonomik özgürlükler, firmalara turizm alanında farklı hizmetler sunmaları ve böylece daha yüksek turizm geliri potansiyeline kavuşmaları için daha iyi bir iklim/ortam sağlamaktadır. Ekonomik özgürlük ortamındaki iyileşmenin turistler açısından o ülkenin çekiciliğini arttırdığı da sıklıkla dile getirilmektedir.

Ekonomik özgürlüklerin seviyesi, rekabetçi güç, güçlü bir turizm altyapısı, ürün ve hizmet çeşitliliği, turistlerin destinasyon tercihleri üzerinde oldukça belirleyicidir. Ekonomik özgürlükler aynı zamanda yolsuzlukların önüne geçilmesinde de önemli bir fırsattır. Bu konuda yapılmış olan iki farklı çalışmanın sonuçları oldukça dikkat çekicidir. Saha vd. (2009) daha yüksek bir ekonomik özgürlüğün bir ülkedeki yolsuzluk düzeyini azaltabileceğini bulmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik özgürlük rekabeti artırarak, yolsuzluğu azaltır. Ayrıca Saha ve Yap (2014) yolsuzluk ve turizm arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, en fazla yolsuzluğa sahip olan ülkelere gelen turist sayısının azaldığı sonucuna varmıştır. Bu iki çalışma, daha yüksek bir ekonomik özgürlüğün turizm endüstrisini daha rekabetçi hale getirebileceğini, yolsuzluk düzeyini azaltabileceğini ve nihayetinde ülkeye daha fazla turist çekilebileceğini iddia etmektedir.

Saha vd.'ne (2017) göre bir ülkenin siyasi ve ekonomik özgürlük düzeyi ne kadar yüksek ise o ülkenin turist çekme ve turizmden daha fazla gelir elde etme imkânı da o nispette yükselecektir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki,

ekonomik özgürlükler siyasi özgürlüklere kıyasla daha hızlı iyileştirilebilmektedir. Bu sebeple ekonomik özgürlüklerin turizm gibi sektörlerdeki iyileştirici etkileri (arz cephesinden) de çok daha güçlü olabilmektedir.

Bağımsız ve özgür basın ile turizm ilişkisi incelendiğinde ise medyanın turizm gelirlerini üç farklı kanaldan etkileyebileceği görülmektedir. Bunlardan ilki ulusal medyanın yurt içi ve dışı faaliyetleri, ikincisi uluslararası basının ülkeye müteallik algısı ve yayınları, üçüncüsü ise bir ülkedeki basın özgürlüğü ortamının mevcut durumu ve bu durumun yurt dışında yaratacağı algıdır. Das ve DiRienzo (2009) yapmış oldukları çalışmada basın özgürlüğü ile turizmde rekabetçi güç ilişkisini incelemiştir. Ulaştıkları sonuç, basın özgürlüğünün olduğu ülkelerin hemen hemen tamamında turizm endüstrisinin oldukça rekabetçi olduğu yönündedir. Özgür basına sahip olmayan ülkelerin ise sadece küçük bir kısmında turizmin rekabetçi gücü yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar göstermektedir ki, basın özgürlüğü seviyesi yüksek olan ekonomiler daha rekabetçi bir turizm sektörüne sahip olabilmektedir.

Diğer yandan özgür basının turistlerin tercihlerinde de etkili olabileceği düşünülebilir. Şöyle ki, basın özgürlüğünün olmadığı bir ülkeyi ziyaret etme düşüncesi olan bir turist, o ülkede karşılaşabileceği olumsuz durumlarda, başına gelebileceklerin yazılmama olasılığını ve hukuken hesap sorma imkânlarının sınırlı olabileceğini düşünebilmekte olup, bu tür ülkelere seyahat etme kararlarında da tereddütler yaşayabilmektedir.

Literatürde turizm sektörünü kapsamına alan ekonometrik çalışmaların sıklıkla milli gelir, seyahat maliyetleri, turizm yatırımları, döviz kurları ve politik istikrar faktörlerine odaklı bir şekilde yapıldığı görülmüştür. Saha vd. (2017: 221) bu çalışmalara Crouch; Turner ve Witt; Neumayer; Prideaux; Lim; Yap ve Saha; De Viata; Fischhoff vd.; Larsen vd.; Cheung ve Saha; Su ve Lin (2014) ile Saha ve Yap'ın (2014) çalışmalarının örnek verilebileceğini aktarmaktadır. Ne var ki ekonomik, siyasal ve bireysel özgürlükler gibi birtakım kurumsal faktörlerin de analize dâhil edildiği turizm sektörüne ilişkin çalışmalar oldukça sınırlıdır. Tablo 1'de özgürlüklerin turizm sektörü ile ilişkisini inceleyen bazı güncel çalışmaların dönemleri, kapsamları, çalışmalarda uygulanan yöntemler ile sonuçları sunulmaktadır. Tablo incelendiğinde, özgürlüklerin turizm sektörüne etkisini araştıran çalışmalarda ağırlıklı olarak özgürlüklerin turizm sektörüne ilişkin ekonomik göstergeler üzerinde olumlu etkileri olduğu yönünde sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Hak ve özgürlükler-turizm ilişkisine yönelik ampirik literatür

Çalışma	Dönem-Kapsam-Yöntem	Sonuç
Muslija vd. (2019)	2002-2015 87 Ülke Panel VAR Modeli	Ekonomik özgürlüklerden turizm sektörüne doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Saha vd. (2017)	1995-2012 110 Ülke Panel Veri Analizi	Sivil ve ekonomik özgürlükler turizm gelirlerini etkilemektedir. Ancak sivil özgürlükler (ekonomik özgürlükler) nispeten düşük olduğunda ekonomik özgürlüklerin (sivil özgürlüklerin) etkisi daha fazla olmaktadır.
Ozcan vd. (2017)	1996-2012 17 Geçiş Ülkesi (Post Sosyalist) Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik özgürlüklerden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik vardır.
Gholipour vd. (2014)	1999-2011 80 Ülke Panel Sabit Etkiler ve GMM Yöntemi	Kişisel özgürlükler ile turizm sektörü arasında ilişki olduğu ve düşük özgürlüklerin ülkeyi ziyaret eden turist sayısını artırdığı tespit edilmiştir.
Saha ve Yap (2013)	1999-2009 139 Ülke Panel Veri Analizi	Siyasi istikrarsızlığın turizm üzerindeki etkisinin, tek seferlik terörist saldırılarının etkilerinden çok daha şiddetli olduğu yönündedir. Yüksek düzeyde siyasi risk barındıran ülkelerde, turizm sektörü bu koşullardan olumsuz etkilenmektedir.
Alam ve Ali Shah (2013)	2002-2010 110 Ülke Panel Veri Analizi	Basın özgürlüğü ile ekonomik gelişme arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Das ve DiRienzo (2009)	115 Ülke Regresyon Analizi	Basın özgürlüğü seviyesi yüksek olan ekonomiler daha rekabetçi bir turizm sektörüne sahip olabilmektedir.

Veri, Model ve Metodoloji

Çalışmanın bu kısmında ekonomik, siyasi ve sivil hak ve özgürlüklerin, bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olma özelliğini taşıyan hukukun üstünlüğünün ve politik istikrar ortamının uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı ile olan ilişkisi, Türkiye ekonomisi özelinde 1995-2018 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımı ile test edilmiştir. Modelde yer alan değişkenler, bu değişkenlere ilişkin veri setinin kaynağı ve veri setine ilişkin açıklama Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Değişkenler ve veri seti

Notasyon	Değişken	Kaynak	Açıklama
<i>Uluslararası Turizm Talebi Değişkenleri</i>			
<i>lt_gel</i>	Uluslararası turizm gelirlerinin logaritması	The World Bank (2020c)	Dolar cinsinden
<i>lt_say</i>	Uluslararası turist sayısının logaritması	The World Bank (2020b)	Ülkeye giriş
<i>Kontrol Değişkenleri</i>			
<i>lgsyh</i>	Temsili dünya reel GSYH'sinin logaritması	Türkiye'nin en çok turist çektiği 90 ülkenin 2010 yılı bazlı dolar cinsinden GSYH'si The World Bank'tan (2020a) ve milliyetlerine göre yabancı giriş sayıları Türkiye İstatistik Kurumundan (2020) alınarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.	Milliyetlerine göre Türkiye'ye giriş yapan yabancıların sayısı toplam yabancı giriş sayısına oranlanarak elde edilen ağırlıkların, her yıl için ilgili ülkenin reel GSYH'si ile çarpılması ve elde edilen değerlerin toplanmasıyla elde edilmiştir. Bu şekilde Türkiye'nin yoğun olarak turist çektiği ülkelerin gelirlerindeki değişimin temsili dünya reel GSYH'sine etkisinin daha yüksek bir ağırlıkla yansıtılması amaçlanmıştır.
<i>lreer</i>	Reel efektif döviz kurunun logaritması	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020)	TÜFE bazlı ¹ Endeksteeki bir düşüş Türkiye'nin uluslararası rekabet gücündeki artışı ifade etmektedir.
<i>Hak ve Özgürlük Değişkenleri</i>			
<i>hvob_ozg</i>	Basın Özgürlüğü Endeksi	The Freedom House (2018)	0 - 100 100: En kötü 0: En iyi
<i>hvoer</i>	Heritage Ekonomik Özgürlükler Endeksi	The Heritage Foundation (2020)	Genel Skor (0 - 100) 0: En kötü 100: En iyi
<i>hvofra</i>	Fraser Ekonomik Özgürlükler Endeksi	The Fraser Institute (2019)	Genel Skor (0 - 10) 0: En kötü 10: En iyi
<i>hvop_hak</i>	Politik Haklar Derecesi	The Freedom House (2020)	1 - 7 7: En kötü 1: En iyi
<i>hvos_hak</i>	Sivil Haklar Derecesi		
<i>hvop_ist</i>	Politik İstikrar Göstergesi	The World Bank (2019)	-2.5 - +2.5
<i>hvoh_ust</i>	Hukukun Üstünlüğü Göstergesi	Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI)	-2.5: En kötü +2.5: En iyi

¹ Birim işgücü maliyeti bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin, turizm sektörünün rekabet gücünü daha iyi yansıtacağı değerlendirilmiş olmakla birlikte gözlem sayısı yetersizliği nedeniyle bu endeks çalışmada kullanılamamıştır.

Hak ve özgürlükler ile uluslararası turizm talebi değişkenleri arasındaki ilişki araştırılırken, uluslararası turizmin bir hizmet ihracı olması dolayısıyla Keynesyen ihracat talep fonksiyonundan hareket edilmiştir. Bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri (lt_gel) olduğu durumda Eşitlik 1'deki, uluslararası turist sayısı (lt_say) olduğu durumda ise Eşitlik 2'deki ARDL(p, q_1, q_2, q_3) modelleri kullanılacaktır.

$$lt_gel_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i lt_gel_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \beta_i lgsyh_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \gamma_i lreer_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \theta_i hvo_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$lt_say_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i lt_say_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \beta_i lgsyh_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \gamma_i lreer_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \theta_i hvo_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Veri setinin zaman boyutunun sınırlı olması nedeniyle çok fazla serbestlik derecesi kaybına uğramamak için, hak ve özgürlüklere ilişkin göstergeler kontrol değişkenleri ile birlikte modele tek tek dâhil edilerek bu göstergelerin Türkiye'de uluslararası turizm talebi üzerinde etkisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Eşitlik 1 ve 2'ye eklenecek basın özgürlüğü (hvo_{b_ozg}), Heritage ve Fraser ekonomik özgürlük genel skorları (sırasıyla hvo_{her} ve hvo_{fra}), politik istikrar (hvo_{p_ist}), hukukun üstünlüğü (hvo_{h_ust}), politik haklar (hvo_{p_hak}) ve sivil haklar (hvo_{s_hak}) göstergelerini temsilen bu eşitliklerde hvo notasyonu kullanılmıştır.

Pesaran ve Shin (1998) ile Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımının pek çok avantaja sahip olması, ekonometrik analiz sürecinin ARDL modeli kullanılarak yürütülmesinin temel nedenidir. Bu avantajlardan bazıları, ARDL sınır testi yaklaşımının I(0) ve I(1) değişkenleri birlikte içeren modellere ve görece daha sınırlı gözlem sayısına sahip olan veri setlerine uygulanabilir olması ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasına imkân vermesidir.

Çalışma kapsamında ekonometrik analiz süreci ile şu hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır:

H1: Basın özgürlüğü ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (Basın özgürlüğü endeksinin yükselmesi basın özgürlüğünün azalması anlamına geldiği için hvo_{b_ozg} değişkenine ait katsayıların işareti negatiftir).

H2: Ekonomik özgürlükler ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (hvo_{her} ve hvo_{fra} değişkenlerine ait katsayıların işareti pozitiftir).

H3: Politik istikrar (hvo_{p_ist}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (hvo_{p_ist} değişkenine ait katsayılar pozitif işarete sahiptir).

H4: Hukukun üstünlüğü (hvo_{h_ust}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (hvo_{h_ust} değişkenine ait beklenen katsayılar pozitif işarete sahiptir).

H5: Politik haklar (hvo_{p_hak}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (Politik haklar göstergesindeki artış özgürlük düzeyinin azalması anlamına geldiğinden hvo_{p_hak} değişkeni için elde edilen katsayılar negatiftir).

H6: Sivil haklar (hvo_{s_hak}) ile uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır (Sivil haklar göstergesindeki artış özgürlük düzeyinin azalması anlamına geldiğinden hvo_{s_hak} değişkeni için elde edilen katsayılar negatiftir).

Birim Kök Testi

Türkiye'nin uluslararası turizm talep göstergeleri olarak ele alınan uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı ile hak ve özgürlükler arasındaki ilişki araştırılırken ARDL yaklaşımının kullanılabilmesi için modelde yer alan değişkenlere ait serilerin ikinci ya da daha yüksek dereceden bütünleşik olmaması, diğer bir deyişle I(0) ya da I(1) olması gerekmektedir. Ayrıca bağımlı değişkenin de I(1) olmalıdır. Bu nedenle, öncelikle modelde yer alan tüm bağımlı değişkenlerle kontrol değişkenlerine Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Perron yapısal kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır. Tablo 3'te bu iki birim kök testi ile değişkenlere ait seriler için elde edilen t istatistik değerleri sunulmaktadır.

Tablo 3. Birim kök test sonuçları

Değişken	ADF Birim Kök Testi		Perron Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi	
	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model
			Sabitte Kırılma	Sabitte Kırılma
lt_gel	-1.477	-1.537	-3.969	-3.257
Δlt_gel	-4.537***	-4.648***	-5.271***	-6.710***
lt_say	-0.924	-1.869	-3.038	-3.342
Δlt_say	-5.186***	-3.876**	-6.057***	-6.880***
$lgsh$	-1.089	-1.993	-2.636	-3.121
$\Delta lgsh$	-4.239***	-4.307**	-8.336***	-8.118***
$lreer$	-1.591	0.740	-2.697	-2.484

$\Delta lreer$	-6.273***	-2.997	-7.768***	-9.443***
hvo_{b_ozg}	-1.676	2.047	-2.285	-1.450
Δhvo_{b_ozg}	0.787	-4.982**	-5.384***	-8.878***
hvo_{fra}	-1.257	-0.790	-3.757	-1.978
Δhvo_{fra}	-3.707**	-3.801**	-4.760**	-6.264***
hvo_{her}	-1.326	-1.849	-2.978	-4.705*
Δhvo_{her}	-4.693***	-4.584***	-5.891***	-6.369***
hvo_{p_ist}	-0.433	-1.582	-3.965	-2.759
Δhvo_{p_ist}	-4.33***	-6.337***	-6.591***	-6.192***
hvo_{h_ust}	-0.138	-0.423	-2.700	-2.429
Δhvo_{h_ust}	-3.501**	-4.766***	-4.921**	-5.349***
hvo_{p_hak}	-0.983	-0.734	-4.108	-4.185
Δhvo_{p_hak}	-4.079***	-3.815**	-5.495***	-5.296**
hvo_{s_hak}	-0.506	0.027	-1.846	-2.187
Δhvo_{s_hak}	-3.679***	-2.775	-5.019***	-6.272***

*** %1, ** %5, * %10 anlam düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Δ , fark alma operatörüdür.

Tablo 3'teki ADF birim kök testi sonuçları, modelde yer alan değişkenlerden hvo_{b_ozg} ve hvo_{s_hak} değişkenleri dışındakilerin tümü hem sabitli hem de sabitli-trendli modele göre birinci dereceden bütünleşik serilere sahip olduğu şeklindedir. Δhvo_{b_ozg} değişkenine ilişkin seriyeye, sadece sabitin modele dâhil edildiği durumda uygulanan ADF birim kök testi bu değişkenin I(1) olmaya bileceğine ilişkin bir sonuç vermiştir. hvo_{s_hak} değişkenine sabitli-trendli model kullanılarak uygulanan ADF birim kök testi de serinin birinci dereceden bütünleşik olmayabileceğini işaret etmiştir. Bununla birlikte, Perron yapısal birim kök testleri değişkenler arasında ikinci ya da daha yüksek dereceden bütünleşik seriyeye sahip değişken olmadığını göstermektedir. Modellerde bağımlı değişken olarak yer alan lt_gel ve lt_say değişkenlerine ilişkin seriler her iki birim kök testi sonuçlarına göre I(1)'dir. Dolayısıyla, hak ve özgürlüklere ilişkin her bir değişkenin uluslararası turizm talep göstergelerine etkisinin araştırılacağı ekonometrik analiz sürecinde ARDL yaklaşımının kullanılmasında bir sakınca bulunmamaktadır.

ARDL Sınır Testi

Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri ile Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı ile hak ve özgürlükler arasında uzun dönem ilişki olup olmadığını belirlemek için uygulanacak ARDL sınır testi öncesinde uygun ARDL modelinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çalışmada serbestlik derecesi kaybına

uğramamak adına ve değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiye odaklanıldığı için, en uygun ARDL modeli belirlenirken görece daha az gecikmeye sahip modeller seçen Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır. ARDL modeline yalnızca kısıtlanmış sabit terim dâhil edilmiştir.¹

Hata terimleri arasında otokorelasyon bulunmaması ve en küçük Schwarz bilgi kriteri değerine sahip olma koşullarını sağlayan en uygun ARDL modelleri ve bu modeller üzerinden yürütülen sınır testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. ARDL sınır testi sonuçları

Hak ve Özgürlük Değişkeni	Bağımlı Değişken	ARDL Modeli	F Testi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	t Testi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
<i>hvo_{b_ozg}</i>	<i>lt_gel</i>	1,0,0,0	7.746**	2.971 (%10) 3.740 (%5)	4.012 (%10) 4.978 (%5)	-4.604**	-2.614 (%10) -3.024 (%5)	-3.510 (%10) -3.997 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,1,0	5.127**	2.894 (%10) 3.628 (%5)	3.953 (%10) 4.881 (%5)	-3.520*	-2.593 (%10) -2.998 (%5)	-3.493 (%10) -3.971 (%5)
<i>hvo_{fra}</i>	<i>lt_gel</i>	2,0,0,0	3.559	2.973 (%10) 3.764 (%5)	4.067 (%10) 5.071 (%5)	-3.124	-2.599 (%10) -3.020 (%5)	-3.507 (%10) -4.006 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,0	3.806	2.971 (%10) 3.740 (%5)	4.012 (%10) 4.978 (%5)	-2.411	-2.614 (%10) -3.024 (%5)	-3.510 (%10) -3.997 (%5)
<i>hvo_{her}</i>	<i>lt_gel</i>	2,0,0,0	3.379	2.931 (%10) 3.692 (%5)	4.007 (%10) 4.971 (%5)	-3.315	-2.596 (%10) -3.008 (%5)	-3.499 (%10) -3.987 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,0	3.917	2.931 (%10) 3.673 (%5)	3.957 (%10) 4.886 (%5)	-3.384	-2.611 (%10) -3.013 (%5)	-3.504 (%10) -3.979 (%5)
<i>hvo_{p_ist}</i>	<i>lt_gel</i>	1,0,0,0	5.518**	2.931 (%10) 3.673 (%5)	3.957 (%10) 4.886 (%5)	-3.203	-2.611 (%10) -3.013 (%5)	-3.504 (%10) -3.979 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,0	8.106**	2.971 (%10) 3.740 (%5)	4.012 (%10) 4.978 (%5)	-3.828*	-2.614 (%10) -3.024 (%5)	-3.510 (%10) -3.997 (%5)
<i>hvo_{h_ust}</i>	<i>lt_gel</i>	1,0,0,4	18.551**	2.979 (%10) 3.836 (%5)	4.232 (%10) 5.351 (%5)	-5.691**	-2.555 (%10) -3.008 (%5)	-3.495 (%10) -4.034 (%5)
	<i>lt_say</i>	1,0,0,4	11.879**	2.979 (%10) 3.836 (%5)	4.232 (%10) 5.351 (%5)	-4.564**	-2.555 (%10) -3.008 (%5)	-3.495 (%10) -4.034 (%5)

1 Kısıtlanmamış sabit terim içeren modeller de yazarlar tarafından tahmin edilerek sabit terimin kısıtlanmamış olduğu modelden elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Kısıtlanmamış sabit terim içeren modeller de uygun ARDL modeli olarak aynı modelleri işaret etmekte ve sonuçları arasında bariz bir fark bulunmamaktadır..

$hvo_{p,ha\acute{k}}$	lt_{gel}	1,1,0,0	5.045**	2.931 (%10) 3.692 (%5)	4.007 (%10) 4.971 (%5)	-4.697**	-2.596 (%10) -3.008 (%5)	-3.499 (%10) -3.987 (%5)
	lt_{say}	1,0,0,0	4.309*	2.896 (%10) 3.614 (%5)	3.907 (%10) 4.804 (%5)	-3.513*	-2.608 (%10) -3.004 (%5)	-3.498 (%10) -3.965 (%5)
$hvo_{s,ha\acute{k}}$	lt_{gel}	1,0,0,0	4.333*	2.931 (%10) 3.673 (%5)	3.957 (%10) 4.886 (%5)	-3.752*	-2.611 (%10) -3.013 (%5)	-3.504 (%10) -3.979 (%5)
	lt_{say}	1,0,0,3	7.553**	2.930 (%10) 3.729 (%5)	4.107 (%10) 5.139 (%5)	-4.330**	-2.566 (%10) -2.998 (%5)	-3.490 (%10) -4.003 (%5)

** %5, * %10 anlam düzeyinde üst sınır istatistiğinden büyük test istatistiklerini işaret etmektedir.

Tablo 4'e göre, basın özgürlüğünün Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri üzerinde etkisini belirlemek için kullanılabilir en uygun ARDL modeli ARDL(1,0,0,0)'dır. Bu model üzerinden yürütülen sınır testlerinin F ve t istatistik değerleri %5 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerinden büyüktür. Basın özgürlüğü ile Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını araştırırken kullanılabilir en uygun model ise ARDL(1,0,1,0)'dur. Sınır testi sonucunda elde edilen F istatistiği %5, t istatistiği ise %10 istatistiksel anlamlılıkla üst sınır kritik değerinden büyüktür. Sonuç olarak, basın özgürlüğünün yer aldığı modeldeki değişkenler ile uluslararası turizm talebi göstergeleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Ekonomik özgürlüklere ilişkin iki değişken olan hvo_{fra} veya hvo_{her} değişkenlerinin yer aldığı ve bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri olduğu iki model için en uygun ARDL modelleri (2,0,0,0) olarak belirlenirken, bağımlı değişkenin uluslararası turist sayısı olduğu modeller için en uygun model ARDL(1,0,0,0)'dur. Uygulanan sınır testi sonucunda elde edilen F ve t istatistikleri, ekonomik özgürlük göstergeleri içeren uluslararası turizm talebi modellerindeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını işaret etmektedir.

Uluslararası turizm geliri ile politik istikrar arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak için en uygun model ARDL(1,0,0,0)'dur. Yürütülen sınır testi sonucunda elde edilen F istatistik değeri %5 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerinden büyük iken, t istatistik değeri hem %5 hem de %10 anlam düzeyinde I(0) ile I(1) arasında kalmaktadır. Bu nedenle, $hvo_{p,ist}$ değişkeninin yer aldığı ve bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri olduğu modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu net bir şekilde söylemek mümkün değildir. Bağımlı değişkenin Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı olduğu ve politik istikrar değişkenini içeren model için de en uygun ARDL modeli (1,0,0,0) olarak seçilmiştir. Uygulanan sınır testi sonuçları,

elde edilen F test istatistiğinin %5, t test istatistiğinin %10 istatistiksel anlamlılıkla üst sınır kritik değerinden yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yalnızca uluslararası turist sayısı ile politik istikrar değişkeninin yer aldığı arasındaki analiz sonuçları değerlendirilmeye alınacaktır.

Türkiye’de hukukun üstünlüğü ile uluslararası turizm talebi değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını sınamakta kullanılacak en uygun ARDL modeli (1,0,0,4)’tür. Hem uluslararası turizm gelirlerinin hem de uluslararası turizm sayısının bağımlı değişken olarak yer aldığı ve hukukun üstünlüğü değişkenini içeren modeller için elde edilen F ve t test istatistikleri %5 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerini aşmaktadır. Dolayısıyla hukukun üstünlüğü değişkeninin yer aldığı modellerdeki değişkenler eşbütünlüktür.

Politik haklar ile Türkiye’nin uluslararası turizm gelirleri arasındaki uzun dönem ilişkisi için kullanılacak en uygun ARDL modeli ARDL (1,1,0,0)’dır. Bu model için elde edilen F ve t test istatistik değerleri %5 anlam düzeyinde belirlenen üst sınır kritik değerinden büyüktür. Politik hakların uluslararası turist sayısı üzerinde uzun dönemde etkisi bulunup bulunmadığını tespit etmekte kullanılacak ARDL modeli ise (1,0,0,0) olup, ilgili modelden elde edilen F ve t test istatistiği değerleri %10 anlam düzeyinde üst sınır kritik değerini aşmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, her iki modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu söylenebilir.

Sivil haklar ile uluslararası turizm geliri arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığını sınamak için ARDL(1,0,0,0), bu değişkenin uluslararası turist sayısını uzun dönemde etkileyip etkilemediğini test etmek için ARDL(1,0,0,3) modelleri en uygun modeller olarak belirlenmiştir. Bağımlı değişkenin uluslararası turizm geliri olduğu model için elde edilen F ve t test istatistik değerleri %10, uluslararası turist sayısı olduğu model için elde edilen F ve t test istatistik değerleri ise %5 anlam düzeyinde belirlenen üst sınır kritik değerinden yüksektir. Dolayısıyla, sivil haklar değişkeninin yer aldığı ilgili modellerdeki değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Özetle, istatistiksel anlam düzeyleri değişmekle birlikte, $hvo_{b,ozg}$, $hvo_{h,ust}$, $hvo_{p,hak}$ ve $hvo_{s,hak}$ hak ve özgürlük değişkenlerinin yer aldığı modellerdeki değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir. Politik istikrar değişkeninin yer aldığı modellerden yalnızca uluslararası turist sayısının bağımlı değişken olduğu modeldeki değişkenlerin eşbütünlük olduğu sonucuna net olarak ulaşılabilmektedir.

Kısa ve Uzun Dönem Katsayıların Değerlendirilmesi

ARDL sınır testi ile değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilen modeller üzerinden, Türkiye'de hak ve özgürlük değişkenlerinin uluslararası turizm gelirleri ve/veya turist sayısı üzerindeki etkilerinin yönünü ve anlamlılığını belirlemek üzere yürütülen analiz sonuçları Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Kısa ve uzun dönem sonuçlar

	Basın Özgürlüğü		Politik İstikrar		Hukukun Üstünlüğü		Politik Haklar		Sivil Haklar	
Kısa Dönem Sonuçlar (Hata Düzeltme Modeli)										
Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,1,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,0,0,4)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,4)	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,1,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i> ARDL: (1,0,0,0)	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i> ARDL: (1,0,0,3)	
Δ gsyh						-3.847* (1.951)				
Δ lreer		0.597 (0.363)								
Δ hvo _{h_ust}				-1.177 (0.803)	-0.605 (0.810)					
Δ hvo _{h_ust-1}				-0.636 (0.653)	-0.150 (0.706)					
Δ hvo _{h_ust-2}				-0.133 (0.479)	-0.169 (0.538)					
Δ hvo _{h_ust-3}				-1.237** (0.509)	-1.316** (0.553)					
Δ hvo _{s_hak}										0.019 (0.110)
Δ hvo _{s_hak-1}										0.119 (0.081)
Δ hvo _{s_hak-2}										0.177* (0.087)
<i>ect</i>	-0.678*** (0.147)	-0.472*** (0.134)	-0.487*** (0.127)	-0.866*** (0.152)	-0.757*** (0.166)	-1.176*** (0.250)	-0.603*** (0.172)	-0.789*** (0.210)	-0.836*** (0.193)	
Tanısal Testler										
Düzeltilmiş R ²	0.589	0.411	0.494	0.760	0.624	0.490	0.330	0.362	0.561	
Normallik	1.81 [0.405]	2.82 [0.245]	2.49 [0.288]	2.39 [0.303]	1.98 [0.371]	2.61 [0.272]	3.43 [0.180]	1.99 [0.370]	0.23 [0.893]	

BG-LM	0.025 [0.873]	2.668 [0.102]	1.097 [0.295]	0.107 [0.743]	1.132 [0.287]	1.414 [0.234]	0.705 [0.401]	0.421 [0.517]	0.441 [0.507]
BP/CW X ²	0.48 [0.489]	0.85 [0.364]	0.22 [0.638]	0.26 [0.610]	3.40 [0.065]	1.68 [0.195]	2.59 [0.108]	2.79 [0.095]	3.06 [0.080]
Ramsey Reset	0.77 [0.536]	1.46 [0.274]	0.57 [0.644]	4.22 [0.053]	3.83 [0.065]	1.71 [0.22]	1.65 [0.232]	0.57 [0.645]	1.17 [0.374]
SB-CUSUM	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil	Stabil
Uzun Dönem Sonuçlar									
Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_gel</i>	Bağımlı Değişken <i>lt_say</i>
<i>sabit</i>	-125.10*** (11.613)	-119.36*** (14.683)	-137.61*** (20.603)	-108.51*** (14.719)	-116.61*** (19.657)	-119.28*** (7.241)	-121.81*** (12.693)	-113.34*** (12.448)	-104.77*** (19.591)
<i>lgsyht</i>	5.523*** (0.409)	5.193*** (0.619)	5.458*** (0.743)	4.848*** (0.502)	4.767*** (0.675)	5.140*** (0.243)	4.898*** (0.418)	4.976*** (0.408)	4.385*** (0.618)
<i>ltreer</i>	-0.881 (0.601)	-1.585 (1.171)	0.427 (0.465)	-0.806** (0.341)	-0.031 (0.477)	-0.053 (0.296)	0.391 (0.604)	-0.362 (0.539)	-0.091 (0.595)
<i>hvo_{b_ozg}</i>	-0.034*** (0.009)	-0.032** (0.014)							
<i>hvo_{p_ist}</i>			0.413 (0.235)						
<i>hvo_{n_ust}</i>				2.635*** (0.596)	1.547* (0.799)				
<i>hvo_{p_hak}</i>						-0.257*** (0.053)	-0.121 (0.104)		
<i>hvo_{s_hak}</i>								-0.201*** (0.062)	-0.215** (0.089)

*** %1, ** %5, * %10 anlam düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Standart sapmalar parantez, olasılık değerleri köşeli parantez içinde verilmiştir. Tabloda BG, Breusch-Godfrey seri korelasyon testini; BP/CW, Breusch-Pagan/Cook-Weisberg değişen varyans testini temsil etmektedir.

Tablo 5 üzerinden, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu ve hak ve özgürlük değişkeni olarak basın özgürlüğünün yer aldığı model için en uygun ARDL modeli (1,0,0,0) şeklinde seçilmiş olduğundan yalnızca hata düzeltme terimini (*ect*) içeren hata düzeltme modeli incelendiğinde, bu terime ilişkin katsayının beklentiye uygun şekilde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme katsayısına göre açıklayıcı değişkenlerde gözlenecek bir şokun yaklaşık %68'i bir dönem (bir yıl) içinde

ortadan kalkmaktadır. Modelin regresyon varsayımlarını sağlayıp sağlamadığını test etmek amacıyla uygulanan tanısıl test sonuçları, modelden elde edilen hata terimlerinin seri korelasyona ve değişen varyansa sahip olmadığını ve normal dağıldığını göstermektedir. Ayrıca modelde göz ardı edilen bir yapısal kırılma bulunmaktadır. Modelden elde edilen uzun dönem sonuçlara göre, modeldeki kontrol değişkenleri (*lgsyh* ve *lreer*) teorik beklentiye uygun katsayı işaretlerine sahiptir. Bu sonuçlara göre, dünya GSYH'sindeki %1'lik bir artış, Türkiye'de uluslararası turizm gelirlerini yaklaşık %5.5 oranında artırmaktadır. Uluslararası rekabet gücü kaybını işaret edecek şekilde reel döviz kurundaki %1'lik artış ise turizm gelirlerini yaklaşık %0.9 oranında azaltmakla birlikte bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Basın özgürlüğü değişkeninin ($hvo_{b,ozg}$) katsayısı %1 anlam düzeyinde anlamlı ve negatif elde edilmiştir. Buna göre Türkiye'nin basın özgürlüğü endeksi değerindeki bir artış (endeks değerinin önceki değerlere göre olumsuz bir gelişme göstermesi) uluslararası turizm gelirlerinde bir azalış olmasına neden olmaktadır. Uluslararası turist sayısının bağımlı değişken olarak ele alındığı model için elde edilen kısa dönem sonuçlara göre, reel döviz kurundaki değişmelerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi kısa dönemde pozitif yönlü olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu model için elde edilen *ect*'ye ait katsayısı da eşbütünleşme ilişkisinin varlığını gösterecek şekilde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu katsayı bağımsız değişkenlerdeki bir birimlik şokun etkilerinin yaklaşık %47'si bir dönem içinde söndüğünü işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarının ve katsayı stabilitesinin sağlandığı model üzerinden elde edilen uzun dönem sonuçlar değerlendirildiğinde, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olarak ele alındığı modele benzer katsayı işaretleri elde edildiği görülmektedir. Reel döviz kurundaki değişmeler uluslararası turist sayısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Basın özgürlüğü göstergesi için elde edilen katsayı ise negatif ve %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buradan yola çıkarak basın özgürlüğü endeksi değerindeki bir kötüleşmenin hem Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri hem de Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısını azalttığı değerlendirilmesi yapılabilecektir.

Politik istikrar değişkeninin uluslararası turist sayısına etkisini araştırmak için kurulan modele ilişkin hata düzeltme modeli, seçilen en uygun ARDL modeli gereği yalnızca hata düzeltme terimini içermektedir. İlgili katsayı %1 anlam düzeyinde anlamlıdır ve negatif elde edilmiştir. Elde edilen hata düzeltme katsayısı, açıklayıcı değişkenlerdeki kısa dönemli şokların yaklaşık yarısının bir yıl içinde ortadan kalktığını işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarını sağlayan, fonksiyonel form belirleme hatası taşımayan ve göz ardı edilen bir yapısal kırılmanın varlığının tespit edilmediği model ile elde edilen uzun

dönem sonuçlar incelendiğinde, dünya GSYH'sindeki %1'lik bir artışın turist sayısını yaklaşık %5.5 oranında arttırdığı görülmektedir. Modelde yer alan reel döviz kuru ve politik istikrar değişkenlerinin ise uzun dönemde uluslararası turist sayısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri bulunmamaktadır.

Tablo 5'teki sonuçlar, hukukun üstünlüğü değişkeninin yer aldığı her iki modeldeki uluslararası turizm talebi göstergelerinin, hvo_{h_ust} değişkeninin üç dönem gecikmeli şoklarından %5 istatistiksel anlamlılıkla negatif yönde etkilendiğini işaret etmektedir. Beklentiye uygun şekilde negatif elde edilen hata düzeltme katsayısı, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olarak yer aldığı model için açıklayıcı değişkenlerde meydana gelen şokların yaklaşık %87'sinin, uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu model için ise yaklaşık %76'sının bir dönemde söndüğünü göstermektedir. Her iki model için elde edilen tanısal test sonuçları hata terimlerinin normal dağıldığını, seri korelasyona (uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu model için %10 anlam düzeyinde) ve değişen varyansa (her iki model için %10 anlam düzeyinde) sahip olmadığını; modellerde fonksiyonel form belirleme hatası olmadığını ve elde edilen katsayıların istikrarlı (stabil) olduğunu göstermektedir. Uzun dönem sonuçlara göre dünya GSYH'sindeki %1'lik artış uluslararası turizm talebi göstergelerini yaklaşık %4.8 oranında artırmaktadır. Reel döviz kurundaki %1'lik artış Türkiye'nin uluslararası turizm gelirlerini yaklaşık %0.8 oranında azaltırken, uluslararası turist sayısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Hukukun üstünlüğü değişkenindeki olumlu gelişmelerin ise uluslararası turizm gelirlerini %1, uluslararası turist sayısını ise %10 anlam düzeyinde pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Politik haklar değişkeninin yer aldığı modele ilişkin hata düzeltme modeline göre, uluslararası turizm gelirleri dünya GSYH'sinde ilgili dönemde oluşan şoklardan negatif yönde etkilenmektedir. Bu model için beklentiye uygun şekilde negatif elde edilen hata düzeltme teriminin katsayısı, açıklayıcı değişkenlerde meydana gelen şokların tamamının bir dönemden kısa bir süre içinde ortadan kalktığını göstermektedir. Politik haklar değişkeninin uluslararası turist sayısına etkilerinin araştırılacağı model için elde edilen hata düzeltme terimine ilişkin katsayı ise ilgili şokların yaklaşık %60'ının bir yıl içinde söndüğüne işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarının sağlandığı, doğru fonksiyonel forma ve istikrarlı katsayılara sahip modellerin uzun dönem katsayıları incelendiğinde, dünya GSYH'sindeki %1'lik artışın uluslararası turizm gelirlerini ve turist sayısını yaklaşık %5 oranında artırdığı görülmektedir. Reel döviz kurundaki değişmelerin ise uluslararası turizm talebi göstergeleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Politik

haklar değişkeni için elde edilen katsayı her iki model için negatif işarete sahip olmakla birlikte, politik haklar göstergesindeki bir artışın (politik haklardaki olumsuz seyir) uluslararası turizm gelirlerini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde düşürdüğü, uluslararası turist sayısında ise bu gelişmeden kaynaklanan anlamlı bir azalış gözlenmediği söylenebilir.

Tablo 5 incelendiğinde, uluslararası turist sayısının sivil haklar göstergesinde gözlenen iki dönem gecikmeli şoklardan %10 anlam düzeyinde pozitif yönde etkilendiği; ancak gerçekleşen şokların yaklaşık %86'sının bir yıl içinde söndüğü görülmektedir. Uluslararası turizm gelirlerinin bağımlı değişken olduğu model için elde edilen hata düzeltme katsayısı ise bağımlı değişkenlerdeki şokların yaklaşık %80'inin ortadan kalktığını işaret etmektedir. Regresyon varsayımlarının (sabit varyans varsayımı %10 anlam düzeyinde sağlanmaktadır) ve stabilite koşullarının sağlandığı modeller için elde edilen uzun dönem sonuçlar, dünya GSYH'sindeki %1'lik bir artışın uluslararası turizm gelirlerini yaklaşık %5, uluslararası turist sayısını ise yaklaşık %4.4 oranında artırdığını göstermektedir. Reel döviz kuru, modellerdeki bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken; sivil haklar değişkenine ilişkin katsayı, bu değişkenin her iki modelde de uluslararası turizm talebi göstergelerini negatif yönlü etkilediğini işaret etmektedir. Bu sonuç, sivil haklara ilişkin göstergedeki artış olumsuz bir gelişmeyi ifade ettiği için, sivil haklardaki kötüleşmenin hem uluslararası turizm gelirlerini hem de uluslararası turist sayısını azalttığı şeklinde değerlendirilebilecektir.

Sonuç

Dünya ekonomisinde artan şekilde önemli bir gelir kaynağı olarak büyüyen ve gelişen turizm sektörü, yapısı gereği dinamik, potansiyeli yüksek, istihdama katkı yönü güçlü, öte yandan da çok aktörlü, kırılğan ve algılardan oldukça fazla etkilenen bir faaliyet alanı olarak dikkat çekmektedir. Esasen bu tespitin gözlemsel kanıtlarını da küresel ve bölgesel iktisadi, siyasi, coğrafi/iklimsel değişiklikler ile dünya çapında etkili olan salgın hastalıkların sektör göstergeleri üzerindeki radikal etkilerinde tüm çıplaklığıyla görmek mümkündür.

Ülkelerin kurumsal yapısının önemli bir bileşeni olma niteliğini haiz hak ve özgürlüklerin kapsamı ve niteliğindeki değişimler, ekonomiler ve sektörleri genellikle farklı kanallardan etkilemektedir. Bu nedenle hak ve özgürlük göstergelerindeki değişimlerin ekonomik iklime yansımaları, ekonomik aktörlerin karar alma süreçlerini etkileme derecelerine göre ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ekonomik, bireysel ve politik hak ve özgürlüklerin korunması hukukun üstünlüğünün, bu hak ve özgürlüklerdeki olumlu ya da olumsuz gelişmelerin

ekonomik aktörler tarafından izlenebilmesi ise basın özgürlüğünün mevcut olduğu ekonomiler için mümkün olabilmektedir. Ayrıca, iç çatışmaların olmadığı politik bir ortam da ekonomik açıdan önemli bir kurumsal yapı bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Turizm sektörünün çok aktörlü bir faaliyet alanı olması, uluslararası talep edicilerin arz ediciyle ekonomik etkileşiminin yanı sıra ev sahibi ülkedeki bireyler ve kurumlarla etkileşimini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, uluslararası turistlerin algı ve tercihlerine bağlı olarak değişse de, hak ve özgürlükler ile politik istikrara ilişkin göstergelerin uluslararası turizm talebi üzerinde önemli etkileri olabilmektedir. Buna rağmen literatürde ekonomik, bireysel ve politik haklar ile politik istikrarın uluslararası turizm gelirleri ve turist sayısı gibi uluslararası turizm talebi göstergeleri üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada Türkiye'nin bireysel, politik ve ekonomik özgürlükler ile hukukun üstünlüğü ve politik istikrara ilişkin göstergelerinin uluslararası turizm talebi üzerindeki etkileri 1995-2018 dönemi için incelenmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımıyla yürütülen ekonometrik analiz sonuçları, sivil ve politik haklar, basın özgürlüğü ve bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olan hukukun üstünlüğü göstergelerindeki iyileşmelerin uzun dönemde Türkiye'nin uluslararası turizm gelirleri ve Türkiye'ye gelen turist sayısı üzerinde olumlu etkileri olduğunu işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, bu hak ve özgürlüklere ilişkin göstergelerdeki olumlu seyir, Türkiye için dış turizm talebi açısından bir 'çekici faktör'dür.

Basın özgürlüğü ile siyasi ve politik hakların dış turizm talebi üzerindeki etkilerine ilişkin elde edilen sonuçlar, literatürdeki diğer çalışmaların bulgularıyla uyumludur. Ancak, literatürdeki çalışmaların aksine bu çalışmada, ekonomik özgürlükler ve politik istikrar göstergelerinin uluslararası turizm talebi üzerinde anlamlı etkilerinin olduğuna ilişkin bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun nedeni ekonomik özgürlüklerdeki değişmelerin Türkiye'ye gelen uluslararası turistlerin tercihleri üzerinde anlamlı bir değişiklik yaratmaması olabileceği gibi, bu sonuç modellere dâhil edilen Heritage ve Fraser ekonomik özgürlük genel endeksinin çok farklı ekonomik özgürlük alanlarına ilişkin bileşen içermesi ile de açıklanabilir. Zira ülkelerin sahip olduğu ekonomik özgürlük genel skorları kamunun büyüklüğünden açık piyasa faaliyetlerine, mülkiyet haklarından güçlü paraya, ticari ve finansal özgürlüklerden düzenlemelere, vergi yükünden mali yapının gücüne kadar geniş bir yelpazedeki ekonomik özgürlükleri yansıtmaktadır. Bu bileşenlerin talep edicilerden ziyade arz edicilerin ya da reel ve finansal yatırımcıların dikkate alacağı ekonomik özgürlük alanlarına ilişkin olduğu da söylenebilir. Elde edilen sonucun olası bir diğer nedeni, Türkiye'nin finansal liberalizasyon ve

ekonomik özgürlüklerle ilgili bazı önemli adımları daha önce atmış ve bu noktada belirli bir aşama kaydetmiş olmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin Heritage ve Fraser Ekonomik Özgürlükler İndeksi genel skorlarında özellikle son on yılda büyük bir dalgalanma oluşmamış, küçük değişimlerle istikrarlı bir seyir gözlenmiştir. Benzer bir açıklama politik istikrar göstergesinin uluslararası turizm talebi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı şeklindeki bulgu için de geçerli olabilecektir. Türkiye, analiz döneminde herhangi bir iç karışıklığa sahne olmadığı için uluslararası turistler açısından seyahat edilmesi riskli bir ülke olarak konumlandırılmamıştır.

Turizm, insanlar, kültürler ve toplumlar arasındaki yoğun ilişkilerden ve ülkeye yönelik algılardan etkilenen son derece hassas bir sektördür. Çalışmada Türkiye için elde edilen sonuçlar, uluslararası turistlerin turizm talebine ilişkin kararlarında ekonomik özgürlükler ve politik istikrar göstergelerinden ziyade, bireysel ve politik haklar, hukukun üstünlüğü ve basın özgürlüğü gibi alanlarda yaşanan gelişmeler çerçevesinde şekillendirdiklerini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: an empirical investigation. *American Economic Review*, 91/5, 1369-1401.
- Alam, A. ve Ali Shah, S. Z. (2013). The Role of Press Freedom in Economic Development: A Global Perspective. *Journal of Media Economics*, 26/1, 4-20.
- Ben-Yishay, A. ve Betancourt, R. R. (2010). Civil Liberties and Economic Development. *Journal of Institutional Economics*, 6/3, 281-304.
- Berggren, N. (2003). The Benefits of Economic Freedom: A Survey. *The Independent Review*, 8/2, 193-211.
- Besley, T., Burgess, R. ve Prat, A. (2002). Mass Media and Political Accountability. *CARR Discussion Papers, DP 6*. Centre for Analysis of Risk and Regulation, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Das, J ve DiRienzo, C. E. (2009). Global Tourism Competitiveness and Freedom of the Press: A Nonlinear Relationship. *Journal of Travel Research*, 47/4, 470-479.
- Dawson, J. W. (2003). Causality in the Freedom-Growth Relationship. *European Journal of Political Economy*, 19/3, 479-495.
- Dura, Y. C. (2018). *Kurumsal İktisat Yaklaşımları Bağlamında Kurumsal Yapı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teori ve Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Egorov, G., Guriev, S. ve Sonin, K. (2009). Why Resource-poor Dictators Allow Freer Media: A Theory and Evidence from Panel Data. *The American Political Science Review*, 103/4, 645-668.
- Gholipour, H. F., Tajaddini, R. ve Al-mulali, U. (2014). Does Personal Freedom Influence Outbound Tourism? *Tourism Management*, 41, 19-25.

- Korkmaz, E. (2017, 9 Nisan). Demokratik Özgürlük Ekonomik Özgürlüğün Anahtarıdır. *Yeniçağ Gazetesi*, Erişim adresi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/demokratik-ozgurluk-ekonomik-ozgurlugun-anahtaridir-42347yy.htm>.
- Malikane, C. ve Chitambara, P. (2017). Foreign Direct Investment, Democracy and Economic Growth in Southern Africa. *African Development Review*, 29/1, 92-102.
- McIntosh, R. W., Goeldner, C. R. ve Ritchie, J. R. B. (1995). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. New York: Wiley.
- Muslija, A., Satrovic, E. ve Colakovic, N. (2019). Dynamic Panel Data Analysis of the Relationship between Economic Freedom and Tourism. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2, 327-343.
- Nelson, M. A. ve Singh, R. D. (1998). Democracy, Economic Freedom, Fiscal Policy, and Growth in LDCs: A Fresh Look. *Economic Development and Cultural Change*, 46/4, 677-696.
- Noyan Y. İ., Sandalcılar, A. R. ve Demirkoparan, F. (2011). Özgürlükler ve Ekonomik Kalkınma: Latin Amerika ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı)*, 25/10, 431-444.
- Ozcan, C. C., Aslan, M. ve Nazlioglu, S. (2017). Economic Freedom, Economic Growth and International Tourism for Post-communist (Transition) Countries: A Panel Causality Analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 24/2, 75-98.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1998). An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, Steinar Strøm (Ed.). *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium (Econometric Society Monographs)* içinde, (s. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16/3, 289-326.
- Saha, S., Gounder, R. ve Su, J-J. (2009). The Interaction Effect of Economic Freedom and Democracy on Corruption: A Panel Cross-Country Analysis. *Economics Letters*, 105/2, 173-176.
- Saha, S., Su, J-J. ve Campbell, N. (2017). Does Political and Economic Freedom Matter for Inbound Tourism? A Cross-National Panel Data Estimation. *Journal of Travel Research*, 56/2, 221-234.
- Saha, S. ve Yap, G. (2014). The Moderation Effects of Political Instability and Terrorism on Tourism Development: A Cross-Country Panel Analysis. *Journal of Travel Research*, 53/4, 509-521.
- Strömberg, D. (2004). Mass Media Competition, Political Competition, and Public Policy. *The Review of Economic Studies*, 71/1, 265-284.
- Su, Y-W. ve Lin, H-L. (2014). Analysis of International Tourist Arrivals Worldwide: The Role of World Heritage Sites. *Tourism Management*, 40, 46-58.
- Şahin, İ. (2016). Türkiye'de 1980-2015 Yılları Arası Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzlukların Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/2, 317-334.
- Talbott, J. ve Roll, R. (2001). Why Many Developing Countries Just Aren't. *The Anderson School at UCLA, Finance Working Paper No.19-01*.

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2020), *TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)* [Veri Seti], <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/40835617-4c-dc-4d21-95ab-4e082d2dc356/TUFE.pdf?MOD=AJPERES&CACHE=NONE&CONTENTCACHE=NONE>
- The Fraser Institute (2019). *Economic Freedom Rankings* [Veri Seti], <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset>
- The Freedom House (2018). *Freedom of the Press* [Veri Seti], <https://freedomhouse.org/reports/publication-archives>
- The Freedom House (2020). *Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2020* [Veri Seti], <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>
- The Heritage Foundation (2020). All Index Data – Turkey [Veri Seti], *2020 Index of Economic Freedom*, <https://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year&u=637245317274014985>
- The World Bank (2019). *The Worldwide Governance Indicators (WGI)* [Veri Seti], <https://info.worldbank.org/governance/wgi>
- The World Bank (2020a). GDP (Constant 2010 US\$) [Veri seti], *World Development Indicators*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD>
- The World Bank (2020b). International Tourism, Number of Arrivals [Veri seti], *World Development Indicators*. <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>
- The World Bank (2020c). International Tourism, Receipts (Current US\$) [Veri seti], *World Development Indicators*. <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.CD>
- The World Tourism Organization [UNWTO] (2020). *Impact Assessment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism*, https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-03/24-03Coronavirus_0.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2020). Giriş Yapan Yabancı ve Vatandaşlar [Veri Seti], *Turizm İstatistikleri*, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072